

Još jedna verzija zapisnika saslušanja Stjepana Radića o atentatu u Narodnoj skupštini u Beogradu 20. lipnja 1928.

Arhiv Hrvatske u Zagrebu otkupio je 1966. godine od Vlatka Radića, sina Stjepana Radića, određenu količinu arhivske građe o Hrvatskoj seljačkoj stranci. Uz ostalu dokumentaciju, u toj zbirci pronašli smo i zapisnik saslušanja teško ranjenog Stjepana Radića o atentatu u Narodnoj skupštini u Beogradu 20. lipnja 1928. godine. Ta zapisnička izjava, koju je Stjepan Radić dao 14 dana prije svoje smrti, a 34 dana nakon atentata, značajan je i neobično zanimljiv dokument za svakog povjesničara, jer u njoj izravni sudionik i žrtva tog čina opisuje političku situaciju i atmosferu neposredno uoči atentata i atentat koji je imao trajne posljedice za kasniji politički razvoj i duboko se dojmio cijele jugoslavenske javnosti.

Stjepana Radića je na zahtjev beogradskog suda — koji je vodio istragu protiv Puniše Račića, neposrednog izvršioca atentata na zastupnike Hrvatske seljačke stranke — saslušao vijećnik Sudbenog stola u Zagrebu Janko Gogolja, a zapisnik je na tom saslušanju vodio sudski pripravnik Žarko Harambašić.

U vrijeme preuzimanja arhivske građe o Hrvatskoj seljačkoj stranci u Arhiv Hrvatske, Zvonimir Kulundžić već je pripremao svoju knjigu »Atentat na Stjepana Radića«, koja je izašla iz tiska 1967. godine. U toj knjizi, u Dodatku II glavi, na strani 383 i dalje, Kulundžić je objavio Sudski iskaz Stjepana Radića o zločinu. Kulundžić govori o dvije do tada poznate verzije toga zapisnika: o jednoj koja je tiskana u zagrebačkom informativnom dnevniku *Danas* br. 15 od 20. lipnja 1941. godine u okviru članka »Aleksandar Karagjorgjević začetnik umorstva Stjepana Radića«, i o drugoj koju je objavio godinu dana kasnije Rudolf Horvat u svojoj knjizi »Hrvatska na mučilištu« (poglavlje »Sudbeni prikaz zločina od 20. lipnja 1928.«, str. 400—404). Preuzimajući u svojoj knjizi tekst koji je već objavio Rudolf Horvat, Kulundžić u uvodnom dijelu II glave pokušava objasniti kako je došlo do spomenute dvije verzije toga zapisnika, koje se u sadržajnom i jezičnom pogledu mnogo razlikuju. Prihvatljiva je njegova pretpostavka da je verzija zapisnika, koja je objavljena u novinama *Danas*, vjerojatno prijevod s nekog stranog jezika i da je to možda razlog tako velike razlike u stilskom i jezičnom pogledu između te verzije i one koju je objavio Horvat. On se pri tom opredijelio za drugu verziju, smatrajući je, potpuno opravdano, autentičnijom od one objavljene u dnevniku *Danas*.

Činjenica je da su te dvije do sada poznate verzije zapisnika objavljene u vrijeme tzv. NDH i da su i Horvat i pisac članka u novinama *Danas* prepravljali zapisnik i da su, uz ostalo, neke formulacije u tekstu zapisnika nastojali uskladiti sa svojim političkim shvaćanjima i koncepcijama.

Obje spomenute verzije zapisnika došle su, dakle, do nas posredno, putem tiska, dok nam je izvorni oblik i tekst zapisnika ostao nepoznat. Sigurno je da je jedan primjerak tog zapisnika morao biti pohranjen u registraturi Sudbenog stola u Zagrebu, ali na žalost među spisima toga fonda, od kojeg se jedan dio čuva u Arhivu Hrvatske, a drugi u Historijskom arhivu grada Zagreba, nema toga predmeta.

Arhiv Hrvatske u Zagrebu u posjedu je Radićeve zapisničke izjave, koja je u jezičnom pogledu slična verziji, što su je objavili Horvat i Kulundžić, ali se po sadržaju prilično razlikuje i od jedne i od druge verzije.

Ta, da je tako nazovemo, treća verzija zapisnika, po cjelokupnoj vanjskoj formi očito je kancelarijska kopija zapisnika i nije potpisana, odnosno parafirana. Na podlozi takvog teksta nepoznati je redaktor pripremao tu zapisničku izjavu Stjepana Radića za tisak. Taj je redaktor zelenom tintom jezično i stilski do-
tjerivao tekst zapisnika, ispuštao pojedine njegove dijelove, precrtavajući ih, ili je stavljao neke manje dopune u tekst zapisnika u istom smislu, kao što su radili redaktori prvih dviju verzija zapisnika. Pri tome su sve ispravke vršene tako da se vrlo lako može čitati izvorni tekst zapisnika.

Uspoređujući sve tri verzije zapisnika, mogli smo utvrditi da je u sadržajnom pogledu ta verzija, koju posjeduje Arhiv Hrvatske, najpotpunija, tj. da su u njoj sadržani svi oni dijelovi teksta, koji su bili ispušteni u jednoj ili u drugoj verziji zapisnika o kojoj govori Kulundžić. Osim toga obje verzije objavljene su bez uvodnog dijela, tako da ni nemaju izvoran oblik zapisnika. Prema tome, objavljujući ovdje zapisničku izjavu Stjepana Radića, koja se čuva u Arhivu Hrvatske, objavljujemo prvi put i potpuni tekst zapisnika. Po jeziku i stilu, koji odgovara Radićeve načinu izražavanja, možemo slobodno zaključiti da je to, bez obzira na to što je zapisnik nepotpisan, odnosno neparafiran, vjerojatno kopija originalnog zapisnika. Ovdje objavljujemo cjelokupni izvorni tekst zapisnika, a u bilješkama se osvrćemo na dopune i izmjene nepoznatog redaktora na izvornom tekstu. Svi ispravci, bez iznimke, navedeni u bilješkama, potječu isključivo od tog nepoznatog redaktora.

Da bi se vidjele razlike između te verzije i drugih dviju verzija zapisnika i da bismo potkrijepili našu pretpostavku da je taj tekst Radićeve zapisničke izjave, ako ne izvoran, ali svakako najbliži izvornom zapisniku, objavljujemo u bilješkama usporedne odgovarajuće dijelove zapisnika, objavljene u novinama *Danas* i u knjizi Rudolfa Horvata, upozoravajući time na ona mjesta, gdje su te razlike najočitije.

Na kraju, napominjemo još da se kopija zapisnika, koju ovdje objavljujemo, izvorno sastoji od tri arka kancelarijskog papira, koji su numerirani redom brojevima 1, 2 i 3. Nepoznati je redaktor i ovdje izvršio promjene tako što je numerirao listove, a započeo je brojem 4, pa njegova numeracija teče od broja 4 do 9. Po takvom načinu numeracije, kao i po nekim oznakama o kojima će u bilješkama biti riječi, očito je tako redigirani tekst bio sastavni dio nekoga većeg rukopisa.

Izvorni tekst zapisnika objavljujemo bez ikakvih promjena i ispravaka; ispravili smo samo najočitije daktilografske pogreške i razriješili skraćenice.

ZAPISNIK
od 24. VII. 1928.

sastavljen povjerenstveno na licu mjesta, u stanu na Hercegovačkoj ulici broj 4 — o saslušanju Stjepana Radića — kao svjedoka.

P. p.

Sudski istražitelj: J[anko] Gogolja; Perovoda Ž[arko] Harambašić. Početak u 9 sati do podne.

Svjedok opomenut po § 156 Kz.¹ na općenita pitanja:

Stjepan Radić, 57. g., rodom iz Trebarjeva, rkt. oženjen, književnik, Zagreb, Hercegovačka ul. broj 4. nikakav odnošaj;

I.

U smislu zamolbe prvostepenog suda za grad Beograd od 9./7. 1928. broj 110.

ad I.

Dne 20. lipnja 1928. u jutro oko 8 sati došao je narodni zastupnik Dr. Sekula Drljević² k meni u stan sada pok. Pavla Radića³ Rankeova 17 u Beogradu i sav snuđen⁴ počeo mi govoriti, da me od danas mora i on pratiti kad idem u narodnu skupštinu, jer da je opazio više znakova, da se proti meni sprema atentat. Spomenuo mi je jednog odličnog prijatelja, ime sam mu zaboravio, koji da mu je 19./6. u večer rekao: »Svi ste Vi Radićevci ljudi. Sve radite, samo svoga

¹ Zakon o kaznenom postupku od 17. V 1875. godine, koji je u Hrvatskoj i Slavoniji bio na snazi do 16. II 1929. godine, kad je donesen jedinstveni Zakonik o sudskom krivičnom postupku za Kraljevinu SHS. Čl. 156. Zakona o kaznenom postupku iz godine 1875. glasi:

»Svjedok ima se prije izpitivanja opomenuti, da o svih pitanjih koja mu budu stavljena kao što najbolje znade i savjestno pravu istinu kaže, da ništa nezamuži i da svoju izreku tako uredi, da ju, ako potriebno bude i prisegom potvrditi uzmogne« (Sbornik zakonah i naredabah, kom. XIX, str. 277, god. 1875).

² Drljević Sekula (1884—1945), političar, 1907. ministar pravde, a 1911—1913. godine ministar financija Kraljevine Crne Gore. Od 1913. godine narodni poslanik, 1918. poslanik u Velikoj narodnoj skupštini u Podgorici, gdje je stao na stranu separatista. Kasnije član rukovodstva Crnogorske federalističke stranke, u kojoj je jedan od nosilaca reakcionarne politike. Suradivao je s Hrvatskom seljačkom strankom, pa je 1927. godine izabran za narodnog zastupnika na njenoj listi u Županji. Poslije 1941. godine bliski suradnik A. Pavelića.

³ Radić Pavle (1881—1928), jedan od prvaka Hrvatske seljačke stranke. Narodni zastupnik od 1923. godine. Ministar agrarne reforme u koalicionoj vladi radićevaca i radikala 1926—1927. Inače sinovac Stjepana Radića. Smrtno ranjen prilikom atentata na Stjepana Radića u Narodnoj skupštini u Beogradu 20. lipnja 1928. godine.

⁴ U tekstu, koji je objavio Horvat, umjesto snuđen piše smeten, dok u *Danas* stoji uzbuđen.

vodju ne čuvate, a ipak je dosta samo jedna puška i njega nema, a ta se puška već našla; i zato sam došao, da te danas i Pavla⁵ pratim u narodnu skupštinu.«⁶ Ja tomu nisam podavao nikakove važnosti, ali sam inače bio toga jutro vrlo ozbiljan i to zato, što mi nije išlo iz glave, zašto predsjednik Perić⁷ nije dan prije stavio predlog za moje isključenje, što mi je neprestano bilo na misli, zašto se Dr. Milan Stojadinović⁸ pred malo dana onako čudnim načinom usprotivio tome,⁹ da ja idem u Paris od 18—26. lipnja kao član parlamentarne komisije za međunarodna trg[ovačka] pitanja. — On je naime izjavio, da je on predsjedniku vlade stavio do znanja,¹⁰ da će Hrv[atški] Selj[ački] Klub zastupati u toj komisiji Dr. Sekula Drljević i Dr. Juraj Krnjević¹¹ i da je Vukičević¹² to odobrio, a on — Stojadinović — da zna, da Vukičević ne bi odobrio, da u Paris idem ja... Ja sam se tome začudio veleći, da predsjednik vlade nema ni odobravati ni neodobravati, koga će koji klub izaslati na interparlamentarnu komi-

⁵ Misli se na Pavla Radića.

⁶ U Horvatu tekstu zapisnika riječi Sekule Drljevića navode se ovako: »Svi ste vi Radićevci ljudi. Sve radite, samo svog Vođu ne čuvate, a ipak je dosta samo jedan hitac i njega nema, a ta puška, koja će se ispaliti, već se je našla.«

»Zato sam došao, da Te danas od Pavla zajedno s njim pratim u skupštinu«, nadodao je Sekula Drljević.

U dnevniku *Danas* taj isti tekst glasi:

»Vi ste svi ljudi, Vi Radićevci. Vi se mnogo uzrujavate, ali vi ne gledate vašega šefa, međutim dosta je jedna puška i njega više nema; i već se našlo tu pušku. To je razlog zbog kojega sam danas došao odpratiti vas u parlamenat; tebe i Pavla Radića, nadodao je g. Drljević.«

⁷ Perić dr. Ninko (1886—1961), političar i sveučilišni profesor. Član Radikalne stranke, u razdoblju 1922—1927. godine više puta ministar. U vrijeme atentata na Stjepana Radića predsjednik Narodne skupštine. God. 1930—1931. predsjednik Državnog savjeta, a 1935—1936. opunomoćeni ministar u Bukureštu.

⁸ Stojadinović dr. Milan (1888—1961), političar. Član Radikalne stranke. U razdoblju 1922—1935. godine više puta ministar financija. God. 1935—1939. predsjednik Ministarskog savjeta i ministar vanjskih poslova. Provodio je politiku, koja je bila usmjerena na vezivanje Jugoslavije za osovinu Rim—Berlin i kojom je jugoslavensku privredu potčinio interesima njemačkog kapitala. Jedan od osnivača Jugoslavenske radikalne zajednice (JRZ).

⁹ Kod Horvata stoji: »...onako čudno usprotivio tomu...«, a u dnevniku *Danas*: »...opro na izvanredan način...«

¹⁰ U Horvatu tekstu zapisnika stoji:

»Stojadinović je naime izjavio, da je on predsjedniku vlade Velji Vukičeviću stavio do znanja...«

U dnevniku *Danas* odgovarajući dio rečenice glasi:

»Dr. Milan Stojadinović je izjavio da je on dao do znanja predsjedniku vlade Vukičeviću...«

¹¹ Krnjević dr. Juraj (1895—), političar. Generalni tajnik Hrvatske seljačke stranke i narodni zastupnik. Za vrijeme rata jedan od potpredsjednika emigrantskih vlada D. Simovića i Sl. Jovanovića.

¹² Vukičević Velja (1871—1930), političar. Član Radikalne stranke. Poslanik u srpskoj Narodnoj skupštini od 1906. godine. Poslije rata ministar u više vlada Nikole Pašića. U vrijeme atentata na Stjepana Radića predsjednik vlade. Inače je Vukičević bio predstavnik tzv. dvorskih radikala, koji su u samoj stranci vodili borbu protiv Nikole Pašića za račun kralja Aleksandra.

siju.¹³ Istoga mišljenja bijahu i Dr. Ninčić,¹⁴ Dr. Šećerov,¹⁵ Dr. Kojić,¹⁶ Dragiša Cvetković¹⁷ i ostali prisutni članovi i svi su uvjerali Stojadinovića, da je takvih promjena bilo već mnogo puta u zadnji čas a sad da ima 8 dana vremena da se učini izmjena. Ali sve je to bilo uzalud. Stojadinović izjavi, da će on položiti predsjedništvo dotične komisije ako ja budem išao u ime Hrv[atškog] Selj[ačkog] Kluba.

Nastala je velika zabuna i radikali i demokrati nagovarali su Stojadinovića da svoju odluku promijeni, a kada on to nije učinio, ja sam na to izjavio, da od Hrv[atškog] Selj[ačkog] Kluba neće nitko ići u Paris i ostavio sam sjednicu.¹⁸ Te dvije stvari, što je Dr. Perić 19. odustao od moga isključenja i to, kako sam saznao odmah nakon razgovora¹⁹ sa predsjednikom vlade, i što se je dr. Stojadinović tako uporno protivio mome odlasku u Paris, u čemu je i uspio,

¹³ U Horvatu tekstu stoji: »... da predsjednik vlade nema šta odobravati, koga će koji klub poslati na interparlamentarnu konferenciju.«

U dnevniku *Danas* posljednja rečenica glasi: »Ja sam bio time iznenađen i rekao da predsjednik vlade nema pravo ni da odobrava izbor delegata, koje će klub birati, da budu članovi interparlamentarne komisije.«

¹⁴ Ninčić dr Momčilo (1876—1949), sveučilišni profesor i političar. Član Radikalne stranke. Narodni poslanik od 1912. godine. Dugogodišnji ministar različitih resora. God. 1922—1926. i kasnije u vladama generala Šimovića i Slobodana Jovanovića (1941—1942) ministar vanjskih poslova.

¹⁵ Šećerov dr Slavko (1888—1962), biolog, ekonomist i političar. Od godine 1920. narodni poslanik Demokratske stranke. God. 1919. glavni povjerenik za agrarnu reformu za Banat i Bačku, a 1927. predvodio je delegaciju Kraljevine SHS na Međunarodnoj ekonomskoj konferenciji u Ženevi.

U Horvatu tekstu zapisnika ime dra Šećerova se ne spominje.

¹⁶ Kojić dr Dragutin (1885—?), političar. Za vrijeme prvoga svjetskog rata činovnik u ministarstvu na Krfu, zatim sekretar poslanstva u Londonu. Član Radikalne stranke. Od 1922. narodni poslanik, 1924—1925. ministar šuma i ruda, u Živkovićevoj vladi ministar prosvjete, a u Jefićevoj vladi ministar pravde. Teško se kompromitirao sudjelovanjem u našičkoj aferi.

¹⁷ Cvetković Dragiša (1893—1969), političar. Član Radikalne stranke. Od 1927. narodni poslanik, 1928. ministar vjera, a 1935. ulazi u vladu Milana Stojadinovića kao ministar socijalne politike i narodnog zdravlja. U veljači 1939. godine postaje predsjednik vlade, a 24. kolovoza iste godine zaključuje i potpisuje s V. Mačekom, kao predsjednikom HSS i SDK, sporazum o stvaranju Banovine Hrvatske. Zajedno s ministrom A. Cincar-Markovićem, potpisuje 25. III 1941. instrumente o pristupu Jugoslavije Trojnom paktu, a 27. III 1941. prevratom generala Šimovića srušen je s vlasti.

¹⁸ Kod Horvata taj odlomak glasi:

»Nastala je velika zabuna, i radikali i demokrati (vladine stranke) nagovarali su Stojadinovića, da svoju odluku promijeni, a kad to on nije učinio, ja sam na to izjavio, da od Hrvatskoga seljačkoga kluba niti od Seljačko-demokratske koalicije ne će nitko ići u Paris i napustio sam sjednicu.«

U novinama *Danas* taj isti odlomak glasi:

»To je proizvelo jedan čas zabune i radikali jednako kao i demokrati kušali su da navedu dra Stojadinovića da promjeni svoju odluku, a kako je on to odbio, ja sam tada izjavio da nijedan predstavnik Hrvatskog seljačkog kluba ne će ići u Paris, i napustio sam sjednicu.«

U izvorniku koji ovdje objavljujemo, nepoznati je redaktor čitav navedeni tekst zapisnika precrtao, a uz posljednji odlomak stavio je marginalnu bilješku: Odavle dalje. Daljnji tekst taj je redaktor vjerojatno uklopio u neku drugu cjelinu, dotjeravši ga pri tome jezično, gramatički i stilski. Iza posljednjeg odlomka taj je isti redaktor umetnuo podnaslov: »Javno navještanje zločina.«

¹⁹ U izvorniku je nepoznati redaktor ispred posljednje riječi umetnuo riječ njegovog.

ležali su na meni kao mora.²⁰ Nisam pravo vidio svrhe svemu tome, pa su me salijetale crne slutnje. U tome raspoloženju odlučio sam, da taj dan u skupštinskoj sjednici ne uzimam riječ ni na zapisnik ni na poslovnik i da ne pravim nikakvih upadica. Toga sam se i držao.

Sjednica je započela u nekom čudnom raspoloženju. Kako sam ja silno kratkovidan ne mogu kazati ništa o tome, što sam vidjeo, jer sam vidio malo ili nisam vidjeo ništa. No mogu kazati, što sam čuo i osjećao, a to je sve bilo strašno. Radikalni zastupnik Toma Popović²¹ govorio je na zapisnik. Govorio je sa svoga mjesta iz klupe. Govorio je odsječeno, ali smeteno i nervozno.²² Završio je izjavama: »Jamčim svojom glavom, da Stjepan Radić mora danas ovdje biti ubijen.« Na te je riječi skočio ljutito Svetozar Pribičević²³ i poviče ogorčeno:²⁴ »Zar ne čujete, da je tu izrečena jedna smrtna osuda? To nije više samo propagacija ubojstva, to je naviještanje zločina.«²⁵ Kad predsjednik na to nije ništa odgovorio i ništa reagirao, mene su prošli srsi i zaista sam osjetio, kao da mi je [u] toj skupštini pročitana smrtna osuda.²⁶

²⁰ Kod Horvata posljednja rečenica glasi:

»Te dvije stvari: Prva, što je predsjednik parlamenta Perić dne 19. lipnja odustao od mog isključenja, i to, kako sam saznao, nakon razgovora sa predsjednikom vlade, i to, što se Stojadinović tako protivio mojemu odlasku u Paris, te dvije stvari ležale su na meni kao mora.«

U dnevniku *Danas* ta ista rečenica glasi:

»Ističem ove dvije činjenice: da je predsjednik parlamenta Ninko Perić propustio 18. lipnja da me isključi iz parlamenta i to, poslije njegova sastanka sa predsjednikom vlade i da se gosp. dr Milan Stojadinović sa toliko tvrdokornosti opro, da bi ja pošao u Pariz.«

²¹ Popović Toma, narodni poslanik, član Radikalne stranke. Jedan od glavnih sudionika u atentatu na Stjepana Radića u Narodnoj skupštini u Beogradu 20. lipnja 1928. godine.

²² U Horvatu tekstu zapisnika i u dnevniku *Danas* umjesto nervozno stoji uzrujano.

²³ Pribičević Svetozar (1875—1936), političar. Jedan od političkih vođa Srba u Hrvatskoj. Reorganizator Srpske samostalne stranke i jedan od prvaka Hrvatsko-srpske koalicije. God. 1918. potpredsjednik Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu. Godine 1919. jedan od osnivača Demokratske stranke. Ministar unutrašnjih poslova u prvoj vladi Kraljevine SHS, zatim više puta ministar prosvjete. Od 1924. vođa Samostalne demokratske stranke. Godine 1927. stvara s Radićem Seljačko-demokratsku koaliciju. Pribičević je najprije bio odlučan zagovornik centralističkog i unitarističkog uređenja Kraljevine SHS, jer je smatrao da će se upravo u takvom sistemu najprije ostvariti njegova ideja integralnog jugoslavenstva. Međutim, kad je uvidio da u tom sistemu nije ostvareno jugoslavensko nacionalno jedinstvo, već velikosrpska hegemonija, postaje protivnik centralizma. Tako se našao na istoj liniji sa Stjepanom Radićem, što je i omogućilo stvaranje Seljačko-demokratske koalicije. God. 1929. Pribičević je interniran, a od 1931. u emigraciji, gdje se njegova gledišta sve više radikaliziraju, pa se potkraj života izjašnjava za federalističko i republikansko uređenje države. Napisao knjigu »Diktatura kralja Aleksandra«.

²⁴ Na tom je mjestu nepoznati redaktor mijenjao izvorni tekst zapisnika tako da posljednja rečenica u njegovoj redakciji glasi: »Na te rieči čula se ogorčena upadica jednog zastupnika: ...«

²⁵ U izvorniku je nepoznati redaktor naknadno stavio posljednju rečenicu u zagrade.

²⁶ U Horvatu tekstu posljednja rečenica glasi:

»Kad predsjednik parlamenta na to nije ništa odgovorio i ništa učinio, mene su prošli srsi, i zaista sam osjetio, kao da mi je u parlamentu pročitana smrtna osuda.«

U novinama *Danas* ista rečenica glasi:

»Predsjednik nije ništa na to odgovorio i nikako na to reagirao, a ježuri mi stresao moje tijelo kao da je u istinu moja smrtna osuda bila na toj sjednici proglašena.«

Na [to] predsjednik²⁷ pozove Punišu Račića²⁸ da govori na ličnu primjedbu, jer da ga je netko spomenuo poimence. Netko — to je bio Pavle Radić.²⁹ To je bila nečuvena stvar. Nikada predsjednik ne pozivlje nikoga, da govori na osobnu primjedbu. To nije bilo dosta dru Periću, nego je Račića pozvao, da govori sa govornice. To se naročito³⁰ protivni poslovniku, koji određuje, da se na osobnu primjedbu ima govoriti iz klupe. Ja sam taj poziv Perića shvatio kao ohrabrenje zločinca i kao olakšanje njegovog zlodjela, jer [je] govornica desnice baš sučelice prvoj klupi središta, u kojoj sam ja sjedio.³¹ A kako je govornica povišena, to ona daje osobito zgodan položaj za svaki napadaj.

I Račić je govorio do skrajnosti smeteno, ali jednu je misao neprestano ponavljao,³² da se ovakav konflikt, kakav je sada između opozicije i većine, može riješiti samo oružjem. Pribićević ljut skoči i poviče prema predsjedniku:³³ »Žar ne čujete što ovaj dokazuje? Ta ovaj hoće da organizira pokolj u nar[odnoj] skupštini.«³⁴

Kad Dr. Perić nije na to ničim i nikako reagirao, osjetio sam da proti osudi Popovića nema apelacije i zatim prasne hitac prvi, drugi i dalje redom. Na prvi hitac ja sam ustao sa svoga mjesta. Za čas sam osjetio da sam ranjen. Htio sam izaći iz klupe, ali sam pred sobom vidio nekoga na podu gdje leži, a nisam ga mogao prekoračiti. Kako sam ga ipak prekoračio, više se ne sjećam,

²⁷ Na tom je mjestu redaktor umetnuo u izvorni tekst ime predsjednika Narodne skupštine Perića.

²⁸ Račić Puniša (1886—1944?), narodni zastupnik Radikalne stranke, član četničke organizacije i eksponent tajne dvorske organizacije »Bela ruka«. Isticao se kao pristalica ideje Velike Srbije. Neposredni izvršilac atentata na Stjepana Radića.

²⁹ Ovdje je Radić očitno pogriješio. Račića nije spomenuo Pavle Radić, već narodni zastupnik Ljubomir Maštrović (v. Stenografske beleške Narodne skupštine, VIII knjiga, Beograd 1928, str. 537). Na sjednici od 20. VI 1928. Pavle Radić nije uopće govorio. Na tu Radićevu omašku upozorio je i Zvonimir Kulundžić u svojoj knjizi »Atentat na Stjepana Radića«, Zagreb 1967, str. 389.

³⁰ U izvorniku je redaktor precrtao posljednju riječ i umjesto nje napisao: osobito. Riječ naročito stoji i u Horvatovu tekstu. U tekstu zapisnika, koji je objavio dnevnik *Danas* stoji izričito.

³¹ Kod Horvata posljednja rečenica glasi:

»Ja sam taj Perićev poziv shvatio kao ohrabrenje zločinca i kao olakšanje njegovog zlodjela, jer govornica desnice baš je sučelice prvoj klupi središta, u kojoj sam ja sjedio.«

U novinama *Danas* ista rečenica glasi:

»Ja sam tumačio ovaj poziv dra N. Perića kao sokoljenje na zločin određenoga, da mu olakša izvršenje zločina, jer se govornica nalazi s desne strane potpuno u lice sa prvom klupom, u kojoj sam ja sjedio.«

³² U Horvatovu tekstu zapisnika stoji: »...neprestano dosljedno ponavljao...« U dnevniku *Danas* odgovarajući dio teksta glasi: »I Račić je govorio vrlo zbunjeno. On je opetovao neprekidno i više puta istu ideju...«

³³ U izvorniku je nepoznati redaktor precrtao posljednju rečenicu i nadopisao: »Na to je jedan zastupnik skočio i povikao prema predsjedniku:...« Kod Horvata ta rečenica glasi: »Svetozar Pribićević skočio je opet i povikao je predsjedniku:...«

A u novinama *Danas* stoji: »Pribićević je planuo gnjevom i povikao predsjedniku skupštine:...«

³⁴ U izvorniku je nepoznati redaktor tekst »Pribićević ljut skoči...« pa do kraja odlomka stavio u zagrade, a zatim je umetnuo podnaslov: »Hitac za hitcem«.

jer mi se je počelo magliti od silnog gubitka krvi,³⁵ ali me je u to Dr. Krnjević uhvatio izpod pazuha i po malo izveo iz dvorane na dvorište do jednog automobila. Ja sam još 2 do 3 puta prije operacije bio na čas dobio vrtoglavicu i bojao sam se, da će u izgubiti svijest. Ali to se srećom nije dogodilo.³⁶

Ovaj zločin od 20./VI. 28. nagovijestala je kroz više mjeseci gotova sva beogradska štampa. »Politika«³⁷ je imala uvodni članak koji je završio tim, da će se naći svjestni građanin koji će sa mnom obračunat ako drž[avna] vlast sa mnom ne obračuna.

»Samouprava«³⁸ je opetovano pisala u istom smislu, a naročito je o tom pisao Dr. Laza Marković.³⁹ Vukičevićev list »Jedinstvo«⁴⁰ donio je početkom lipnja članak potpisan od svog urednika⁴¹ gdje se pozivlje, dokazuje i tvrdi, da je apsolutni državni interes, da se Stjepan Radić i Svetozar Pribičević ubiju.⁴²

³⁵ U izvorniku je iza posljednje riječi redaktor stavio točku i precrtao ostatak rečenice.

³⁶ U Horvatu tekstu zapisnika posljednji odlomak glasi:

»Kad dr. Perić nije na to ničim i nikako reagirao, osjetio sam, da proti osudi Popovića nema apelacije... i zatim prasne hitac prvi, i drugi redom.

Na prvi hitac sam ustao sa svojega mjesta. Za čas sam osjetio da sam ranjen. Išao sam iz klupe, ali sam pred sobom vidio nekoga, gdje leži, i nisam ga mogao prekoračiti. Kako sam ga ipak prekoračio, ne sjećam se, jer mi se je počelo magliti od silnoga gubitka krvi, ali u to me je dr. Krnjević uhvatio ispod pazuha i pomalo izveo iz dvorane na dvorište do jednoga automobila. Ja sam još do tri puta prije operacije dobio vrtoglavicu i bojao sam se, da ću izgubiti svijest, ali to se srećom nije dogodilo.«

U novinama *Danas* taj odlomak glasi:

»Dr. N. Perić na to nije na nikakav način reagirao koliko sam ja osjetio, niti se pozvao bilo kako na osudu izrečenu po Popoviću. I tada odjeknu prvi hitac iz revolvea, drugi i ostali hitci. Na prvi hitac ja sam se digao i skoro u istom času osjetio da sam ranjen. Htio sam izaći iz moje klupe, ali sam vidio da se ispred mene prostro na zemlji netko, koga nisam mogao odstraniti. Ja sam ga svejedno odstranio, ali kako ja se više ne sjećam, jer moj se je pogled pomutio radi velikog gubitka krvi, a u tom času dr. Krnjević me prihvati na svoje ruke, odvede me pomalo izvan dvorane i nastoji ući u automobil, koji je čekao u dvorištu. Još dva ili tri puta prije operacije moj se pogled pomutio i plašio sam se da ne izgubim svijest. Ali srećom, to se nije dogodilo.«

³⁷ *Politika* — dnevnik. Izlazi u Beogradu od godine 1904. do danas, uz prekide za vrijeme prvoga i drugog svjetskog rata. Služeći interesima kralja Aleksandra, *Politika* je svojim načinom pisanja, u vrijeme neposredno prije atentata i kasnije, stvarala raspoloženje za ukidanje čak i takvog parlamentarizma, kakav je postojao do 6. I 1929. godine.

³⁸ *Samouprava*, organ Narodne radikalne stranke. Izlazio je u Beogradu s prekidima od 1881. do šestojanuarske diktature. Ponovo je bio pokrenut 1936. godine kao glasilo Jugoslavenske radikalne zajednice, a prestao je izlaziti na početku drugoga svjetskog rata.

³⁹ Marković dr. Lazar (1882—1955), sveučilišni profesor i političar. Jedan od prvaka Radikalne stranke. Od 1919. godine urednik i direktor stranačkog organa *Samouprava*. Od 1920. narodni poslanik. God. 1920—1921. ministar za Ustavotvornu skupštinu, a 1922—1923. i 1939—1941. ministar pravde.

⁴⁰ *Jedinstvo*, polutjednik. Počeo je izlaziti u Beogradu na početku lipnja 1928, kao organ predsjednika vlade Velje Vukičevića, sa zadatkom da u javnosti stvori uvjerenje o neophodnoj potrebi da se ubiju Stjepan Radić i Svetozar Pribičević i da je tako pripremi za atentat. Urednik lista bio je Vladimir Ristiović.

⁴¹ Kod Horvata piše: »... potpisan od samoga urednika«, dok u tekstu zapisnika, koji je objavio dnevnik *Danas* stoji: »... potpisan od jednog od njegovih urednika«.

⁴² U izvorniku je nepoznat redaktor precrtao ime Svetozara Pribičevića. Njegovog imena nema ni u tekstu zapisnika, koji je objavio dnevnik *Danas*.

Protiv tome je Svetozar Pribičević prosvjedovao u nekoliko sjednica i opetovano stavljao upite na predsjednika Perića, što je učinio proti tome, da se taj broj »Jedinstva« dijeli zastupnicima u skupštinskoj dvorani i u klubovima a na Dra Korošca⁴³ stavio je upit, zašto nije dao uhapsiti urednika »Jedinstva« za to, što javno pozivlje i potiče na umorstvo.⁴⁴

Puniša Račić bio je 2 mjeseca prije zločina u 2 satnoj audijenciji⁴⁵ i mene su moji prijatelji upozoravali, da je poslije toga bio onako nestrpljiv u odborima i u skupštinskoj sjednici. Puniša Račić dolazio je često min[istru] dvora Dru Dragomiru Jankoviću⁴⁶ i hvalio se njegovim intimnim prijateljstvom.⁴⁷

Ja o Puniši Račiću nisam znao ništa. U verifikacionoj raspravi bila je proti njegovu izboru i proti izboru dra Stojadinovića, na čijoj je listi Račić izabran — žalba službenih radikala, koji su tvrdili, da su Stojadinović i Račić izabrani kupovanjem glasova i zastrašivanjem izbornika. Demokrate su bili za to, da se taj izbor poništi. Tad sam ja izjavio, da držim, da Crnogorci nisu prodanci i da ih nije moći kupovati, i da nisu kukavice i predložio sam da se taj izbor ovjerovi, i bio je ovjеровljen jednoglasno. Poslije sam saznao, da [su] Stojadinović i Račić samo formalno bili protuvladini kandidati a faktično da su ih izabrali Arnauti iz Gusinja i Plava a ne Crnogorci, a tih arnautskih glasova da je bilo oko 1.400. Oni da su odlučili izborom, a tim glasovima da uvijek

⁴³ Korošec dr Anton (1872—1940), političar. Organizirao klerikalnu Slovensku ljudsku stranku. Od 1906. zastupnik u bečkom Carevinskom vijeću. God. 1918. predsjednik Narodnog vijeća SHS u Zagrebu. Potpredsjednik prve vlade Kraljevine SHS, a zatim više puta ministar. U času atentata na Stjepana Radića ministar unutrašnjih poslova, a nakon toga predsjednik vlade koja je imala zadatak da pripremi teren za ličnu diktaturu kralja Aleksandra. Za čitavo vrijeme svoje političke djelatnosti Korošec je bio izraziti tip reakcionarnog političara, koji je dosljedno stajao na liniji klerikalizma i antikomunizma.

⁴⁴ U izvorniku je redaktor mijenjao posljednju rečenicu, koja u njegovoj redakciji glasi: »Protiv toga je upućivan prosvjed u nekoliko sjednica i opetovano stavljano pitanje na predsjednika Perića, što je učinio proti tome, da se taj broj »Jedinstva« dieli zastupnicima u skupštinskoj dvorani i u klubovima, a na Dra Korošca stavljen je upit, zašto nije dao uhititi urednika »Jedinstva« za to, što javno pozivlje i potiče na umorstvo.« Tu rečenicu je zatim nepoznati redaktor stavio u zagrade, a iza nje umetnuo je podnaslov: »Puniša Račić u audijenciji.«

U tekstu koji je objavio dnevnik *Danas* te rečenice uopće nema.

⁴⁵ U izvorniku je redaktor iza posljednje riječi nadopisao: »kod kralja Aleksandra«. Te je riječi zatim stavio u zagrade.

⁴⁶ Janković dr Dragomir (1867—1944?), kazališni kritičar, dramaturg i ravnatelj Narodnog pozorišta u Beogradu. Član Radikalne stranke. Duže vrijeme bio u diplomatskoj službi, te je kao takav neko vrijeme zauzimao položaj ministra dvora.

⁴⁷ U tekstu zapisnika koji je objavio Horvat taj odlomak glasi: »Puniša Račić bio je par dana prije zločina u dvosatnoj audijenciji kod kralja i mene su moji prijatelji upozorili, da je poslije toga bio onako nasrtljiv u odborima i na skupštinskoj sjednici. Osim toga se javno zna, da je Puniša Račić zalazio često u Dvor k Dragomiru Jankoviću i javno se hvalio njegovim intimnim prijateljstvom.«

U dnevniku *Danas* taj odlomak glasi:

»Dva mjeseca prije zločina je Puniša Račić bio u audijenciji kod kralja Aleksandra. Ova audijencija trajala je dva sata i moji prijatelji upozorise me na činjenicu, da je poslije on bio jako nervozan u odborima i parlamentarnim sjednicama. Puniša Račić je često pohađao Dragomira Jankovića, ministra dvora, hvaleći se, da se nalazi s njime u vrlo tijesnim vezama prijateljstva.«

raspoláže svaka vlada, te je Vukičević ovaj puta naložio, da glasuju za Stojadinovića i Račića, i to za to, da ne prođu demokrati.⁴⁸

Ja sam sve te stvari saznao istom poslije 20. VI. 1928. Saznao sam od jednoga francuskog i od jednog engleskog časnika, koji su sa srpskom vojskom prošli uzmak kroz Albaniju i koji su s njom bili cijelo vrijeme na solunskoj fronti. Saznao sam strahovite stvari koje Punišu Račića uglavljaju kao profesionalnog zločinca i ubojicu.⁴⁹ Ali je mnogo važnije da sam saznao i utvrdio, što je Srbijancima dobro poznato, da je Puniša Račić bio Nikoli Pašiću⁵⁰ do zadnjega časa njegovog života najpouzdaniji savjetnik, dotično organ, kome je on pouzdavao najkrvnije zadaće.⁵¹ O tome je u ostalom dosta iscrpivo javno pisao Dr. Danilo Dimović⁵² u zagrebačkoj »Riječi«.⁵³

⁴⁸ U izvorniku je nepoznati redaktor iza riječi »Stojadinovića i Račića« umjesto zarezava stavio točku i precrtao ostatak rečenice. Inače, u tekstu zapisnika koji je objavio Horvat uopće nema cijeloga tog odlomka U verziji zapisnika, koju je objavio dnevnik *Danas*, taj odlomak glasi:

»Nisam poznavao Punišu Račića ni u vrijeme rasprave o verifikaciji zastupničkih punomoći. Službeni radikali tražili su poništenje mandata Puniše Račića i dra M. Stojadinovića na čijoj je listi bio biran. Oni su u tom traženju tvrdili da su dr. Stojadinović i Račić bili izabrani kupovanjem glasova i zastrašivanjem. Demokrati su bili za poništenje. Ja sam tada izjavio da se Crnogorci ne prodaju, da ih se ne može kupovati, jer da oni nisu stoka; ja sam predložio osnaženje mandata, koji je bio osnažen jednoglasno. Ja sam doznao nešto kasnije da su Milan Stojadinović i Puniša Račić bili protuvladini kandidati samo prividno i da su u stvari bili izabrani po Albancima Gusinja i Plava, a ne po Crnogorcima. Oni su bili okupili 1400 albanskih glasova. Svaka vlada redovito raspoláže tim glasovima po svojoj volji. Ovog puta Vukičević je naložio Albancima da glasuju za dra Stojadinovića i Punišu Račića za to, da ne bi demokrati dobili te mandate. Hvala ovim glasovima, Puniša Račić je bio izabran narodnim zastupnikom.«

⁴⁹ U Horvatomu tekstu zapisnika posljednje tri rečenice spojene su u jednu, koja glasi: »O Punišu Račiću saznao sam tek nakon 20. lipnja od jednog francuskog i jednog engleskog časnika, koji su sa srpskom vojskom prešli uzmak kroz Albaniju, i koji su s njom bili cijelo vrijeme na solunskoj fronti, strahovite stvari, koje Punišu Račića uglavljaju kao profesionalnoga zločinca i ubojicu.«

U dnevniku *Danas* taj tekst glasi:

»Ja nisam čuo sve ove stvari, nego poslije 20. listopada [!] 1928. Doznao za sve ove [!] po jednom francuskom časniku i po jednom drugom časniku engleske narodnosti, koji su prošli uzmak preko Albanije sa srpskom vojskom i koji su se nalazili stalno u dodiru sa Srbima na Solunskoj fronti. Ja sam doznao još mnogo strašnih stvari, koje dokazuju da je Puniša Račić zločinac i profesionalni zlikovac.«

⁵⁰ Pašić Nikola (1845—1926), političar i državnik. Jedan od osnivača i šef Narodne radikalne stranke. Dugogodišnji predsjednik vlade Kraljevine Srbije i kasnije Kraljevine SHS. Poslije 1918. godine bio je jedan od glavnih nosilaca centralističke i hegemonističke vladavine velikosrpske buržoazije.

⁵¹ U Horvatomu tekstu zapisnika piše: »... povjeravao najglavnije zadaće«. U novinama *Danas* stoji: »... povjeravao najkrvoločnije misije«.

⁵² Dimović dr Danilo (1875—1950), odvjetnik i političar. Prije prvoga svjetskog rata potpredsjednik Bosanskog sabora, a u ratu saborski zastupnik Hrvatsko-srpske koalicije. Za vrijeme prvoga svjetskog rata istakao se također kao branilac u veleizdajničkim procesima protiv Srba u Bosni i Hercegovini. Nakon rata član Narodne vlade Bosne i Hercegovine i član Privremenog narodnog predstavništva, ali se ubrzo povukao iz političkog života i postao javni bilježnik u Zagrebu.

⁵³ Riječ je o političkom dnevniku, što je od 1. I 1919. izlazio u Zagrebu pod naslovom *Riječ Srba, Hrvata i Slovenaca*, a od 9. VI 1920. pa do kraja izlaženja 15. II 1929. samo pod naslovom *Riječ*, najprije kao organ Demokratske, a od 1924. Samostalno-demokratske stranke Svetozara Pribičevića.

U dnevniku *Danas* uopće nema posljednje rečenice.

Sve u svemu je moje duboko uvjerenje, da je Puniša Račić samo izvršitelj onoga, što je bilo zamišljeno i dogovoreno u jednom dijelu radikalnog kluba, vjerojatno sa znanjem a možda i odobrenjem i predsjednika skupštine Dr. Ninka Perića i predsjednika vlade Velje Vukičevića. Moje je mišljenje, da oni nisu zločin tolerirali, ne bi zločin bio nikada izvršen. Psihološki je apsolutno nemoguće, da jedan član narodne skupštine opali 6 hitaca u svoje parlamentarne drugove, a da ga u tom ni ne pokušaju spriječiti ni prisutni članovi njegovog kluba ni predsjednik skupštine ni skupštinska straža, ma da su imali za to i vremenske i fizičke mogućnosti. Baš naprotiv, iz utvrđenih izvjava i radikalnih i demokratskih članova parlamenta, koji su taj dan kao obično imali revolvere, te iz izvjava žandarma, koji su taj dan imali službu u skupštini proizlazi, da je za taj dan bilo sve pripravljeno, da se u parlamentu poubijaju svi zastupnici S. D. koalicije⁵⁴ i da se stalno računalo, da će i od njih netko imati oružja, i da će ga u onom času i on upotrebiti, a to bi bio znak, da se sa svim prečanimima⁵⁵ obračuna.⁵⁶

Zločin je dakle i po svojoj naravi, i po svojoj zamisli i po svojim posljedicama takav, da nema nikakve olahkotne okolnosti. Objektivna istraga morala bi duboko poći u redove demokratskih i radikalnih klubova to više, što je radikalni klub trebao 14 dana, da se sjeti, da Punišu Račića formalno isključi, a da uz to nije osudio zločin, kao što to nije ni do sada učinio demokratski klub. Što više, istragu bi trebalo protegnuti na predsjednika skupštine Dra. Perića i današnjeg predsjednika vlade Dra. Velju Vukičevića i na ministra dvora Dra. Jankovića, da se ustanovi, da li je istina, da je Puniša Račić kod

⁵⁴ Seljačko-demokratska koalicija osnovana je 10. studenog 1927. godine. U nju su stupile Pribičevićeva Samostalno-demokratska stranka i Radićeva Hrvatska seljačka stranka. Glavne točke njenog programa bile su reforma državne uprave, stvaranje samouprave od općine do oblasti, demokratizacija javnog i političkog života i čišćenje državnog aparata od korupcije. Taj program još ne izlazi iz okvira Vidovdanskog ustava, ali kasnije, naročito nakon atentata na Stj. Radića, gledišta SDK sve se više radikaliziraju, pa u Rezoluciji od 1. VIII 1928. zahtijeva reviziju Vidovdanskog ustava, a od 1932. godine zalaže se za federativno uređenje Jugoslavije.

U izvorniku je nepoznati redaktor precrtao riječi *S. D. koalicija* i umjesto toga napisao *opozicija*.

⁵⁵ U izvorniku je nepoznati redaktor precrtao riječ *prečanimima*.

⁵⁶ U tekstu zapisnika koji je objavio Horvat posljednja rečenica glasi:

»Baš naprotiv iz utvrđenih izvjava i radikalnih i demokratskih članova kabineta, koji su taj dan kao obično imali sobom revolvere, te iz izvjava žandara, koji su taj dan imali službu u skupštini, proizlazi, da je za taj dan bilo pripremljeno, da se u parlamentu poubijaju svi zastupnici hrvatskoga naroda, pa da se je stalno računalo s tim, da će netko od Hrvata upotrijebiti oružje, a to bi bio znak, da se sa svima hrvatskim zastupnicima obračuna.«

U novinama *Danas* odgovarajući dio teksta glasi:

»Izjave članova stranaka radikalne i demokratske u parlamentu kao i izvjava oružnika, koji su toga dana bili na službi u parlamentu dokazuju da se bilo daleko od toga da se spriječi zločinačka namjera nego da se naprotiv sve spremilo u svrhu da svi članovi seljačko-demokratske koalicije budu ubijeni na toj sjednici. Članovi rečenih klubova računali su sigurno da će se među članovima seljačko-demokratske koalicije naći koji oružani, koji će se poslužiti svojim oružjem, a u tom času bio bi dan znak za opći pokolj svih Hrvata u skupštini.«

tih ličnosti noću dugo boravio i to, što je bilo bliže zločinu, to duže, i da se utvrdi, što je na tim noćnim sastancima bilo spremno i dogovoreno.⁵⁷

Tužim Punišu Račića radi pokušanog zločinstva umorstva, dočim u pogledu građ[ansko]pravnog potraživanja ne stavljam nikakav predlog.

II.

Na posebno pitanje.⁵⁸

ad II.

Puniša Račić je bio doduše nešto nemiran, kako to uvijek biva kod ovih zločinaca, ali je svoj čin izveo hladno i proračunano.

Čuo sam javno pogovarati⁵⁹ nakon čina, da ona 23 zastupnika, koji su potpisali predlog da se ja stavim na motrenje, da su se oni organizirali u klub, koji će obračunati s Hrvatima u parlamentu, i da su bacili još početkom lipnja kocku, koja da je pala na Punišu Račića time, da on ima ili izvršiti taj čin najkasnije do 20. lipnja ili da se ima sam ubiti.

Nije bilo nikakovog ličnog⁶⁰ sukoba niti dan prije niti taj dan između mene i Puniše Račića, jer toga dana nisam uopće ništa govorio niti upadao, te prema tome nije ovaj čas imao nikakovog drugog motiva, nego samo svoju već prije stvorenu i motiviranu zločinačku odluku.

⁵⁷ Posljednji odlomak u Horvatu tekstu zapisnika glasi:

»Zločin je dakle po svojoj naravi i po svojoj namisli i po svojim posljedicama takav, da nema nikakovih olakotnih okolnosti. Objektivna istraga morala bi duboko poći u redove radikalskog i demokratskog kluba, to više, jer je radikalski klub trebao 14 dana, da Punišu Račića formalno isključi, a da uz to nije osudio sam zločin, kao što to do sada nije učinio ni demokratski klub. Istragu bi trebalo protegnuti i na današnjega predsjednika vlade Velju Vukičevića i na ministra Dvora Dragomira Jankovića, da se ustanovi, da li je istina, da se je Račić pred atentat kod tih ličnosti noću dugo boravio, i da se utvrdi, što je na tim sastancima spremno i govoreno.«

Isti odlomak u dnevniku *Danas* glasi:

»Zločin u skupštini je dakle takav po svojoj naravi, po načinu na koji je bio zamišljen i po svojim posljedicama, da se u ovom pogledu ne može dopustiti nikakva olakšavajuća okolnost. Objektivna istraga morala bi vrlo duboko zadrijeti u redove radikalskoga i demokratskoga kluba, tim više što je trebalo petnaest dana radikalskom klubu da se sjeti da je bila njegova dužnost da normalno isključi Punišu Račića. I radikalski klub prigodom ovog isključenja, pa ni do dana današnjega nije požalio ovaj zločin, kao što ga nije do danas požalio ni demokratski klub. Trebalo bi napokon provesti istragu sve do predsjednika parlamenta dra N. Perića, sve do sadašnjeg predsjednika vlade Velje Vukičevića i sve do ministra kraljeva dvora Jankovića u svrhu da se ustanovi, da li je istina da se je Puniša Račić sastao s ovim osobama tokom noći i da li je istina da su se ovi sastanci sve više produživali što se darum zločina približavao, i konačno da se konstatira što je bilo odlučeno na ovim noćnim sastancima.«

⁵⁸ Na tom mjestu nepoznati redaktor je nadopisao: »... odgovara Stjepan Radić sudcu iztražitelju sljedeće:«. Ispred posljednje rečenice stavio je najprije podnaslov: »Klub koji će obračunati s Hrvatima«, a zatim precrtavši taj podnaslov, stavio je novi: »Treba obračunati«.

⁵⁹ U Horvatu tekstu piše: razgovarati. U *Danas* taj dio rečenice glasi: »Ja sam namjeravao javno reći...«

⁶⁰ U izvorniku je ta riječ precrtana, te je umjesto nje stavljeno: osobnog.

Pripominjem na koncu, da mi je prijatelj Svetozar Pribičević⁶¹ koncem lipnja čitao pismo svoga brata Adama,⁶² datirano 26. VI. u Kosovskoj Mitrovici, gdje Adam Pribičević javlja, da je 19. VI. Puniša Račić bio u Skoplju⁶³ i da su mu ondje javili, da se njegovoj ženi i djeci dogodila teška automobilska nesreća i da oni žele, da ih obide, a on da je odgovorio:

»Ne mogu nikako, jer sutra moram u Beogradu izvršiti vrlo važan i neodgodiv posao u državnom interesu.«⁶⁴

Od onog, šta je izjavio Puniša Račić prije nego li što je pucao, ostalo mi je u pameti naročito to, da je poviknuo: »Tko god se stavi između mene i Pernara⁶⁵ — ubit ću ga!«

Zastupnik Grandja⁶⁶ naslonio se na mene cijelim tijelom i hitac, koji je bio namjenjen meni ravno u srce, zapeo je, kako se kasnije ustanovilo, na notesu i papirima u njegovom džepu, a pred drugi hitac namjenjen meni, on je postavio svoju ruku, dok sam se ja u isti čas nekim čudom okrenuo za 90° te to tane, koje je prostrijelilo Grandjinu ruku bilo bi prošlo sredinom moga trbuha.⁶⁷ Ovako je prošlo samo ispod trbušne opne⁶⁸ t. j. ispod puha, i hvala velikom sloju masti, nije ozlijedilo crijeva.

P. P. tako je.

⁶¹ I ovdje je redaktor mijenjao izvorni tekst, koji u njegovoj redakciji glasi: »Pripominjem na kraju, da mi je Svetozar Pribičević...«

⁶² Pribičević Adam (1880—1957), političar. Prije prvoga svjetskog rata član Srpske samostalne stranke, a poslije Demokratske, odnosno Samostalne demokratske stranke. U Veleizdajničkom procesu godine 1908. osuđen na 12 godina tamnice, ali već 1910. godine, kad je proces aboliran, oslobođen. Nakon smrti svoga starijeg brata Svetozara postaje predsjednik Seljačko-demokratske koalicije, godine 1938. napušta taj položaj, a 1941. odlazi u emigraciju.

⁶³ Račić je 19. lipnja bio u Beogradu i prisustvovao sjednici Narodne skupštine. U Skoplju je bio najvjerojatnije 17. i 18. lipnja (nedjelja i ponedjeljak), jer je prema Stenografskim bilješkama Narodne skupštine 16. lipnja i prije opet govorio na sjednici parlamenta.

⁶⁴ Kod Horvata ta rečenica glasi:

»Ne mogu nikako, jer moram sutra da izvršim vrlo važan i neodgodiv posao u državnom interesu...«

Ista rečenica u dnevniku *Danas* glasi:

»Meni je apsolutno nemoguće da idem, jer ja moram sutra u Beogradu u interesu države izvršiti vrlo važno poslanstvo, koje ne može da bude odgođeno.«

⁶⁵ Pernar Ivan (1890—1967), odvjetnik i političar. Narodni zastupnik Hrvatske seljačke stranke. Pripadao je krajnjem desnom klerikalnom i šovinističkom krilu u stranci.

⁶⁶ Grandja Ivan (1879—1953), istaknuti član Hrvatske seljačke stranke, narodni zastupnik.

⁶⁷ U Horvatuovu tekstu zapisnika posljednji dio rečenice glasi: »... dok sam se ja nekim čudom okrenuo za devedeset stupnjeva, pa je tane, koje je bilo prostrjelilo Grandjinu ruku, bilo prošlo sredinom moga trbuha.«

U zapisniku koji je objavljen u dnevniku *Danas* odgovarajući dio rečenice glasi:

»... a ja za čudo sam se okrenuo za 90 stupnjeva bez čega bi metak, koji je prošao ruku Grande bio prodro u sredinu moje utrobe.«

⁶⁸ Iza posljednje riječi redaktor je u izvorniku stavio točku i precrtao ostatak teksta.